

 Hermetica
średniowiecza i renesansu

mojej Babci

Prace Naukowe

Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 3711

50^{lat} **Uniwersytetu**
Śląskiego
w Katowicach

Agata Sowińska

 Hermetica

średniowiecza i renesansu

Studium z historii myśli europejskiej

Redaktor serii: Filologia Klasyczna
Anna Kucz

Recenzent
Teresa Szostek

Niniejsza monografia jest publikacją rozprawy doktorskiej,
napisanej pod kierunkiem ks. prof. zw. dr. hab. Wincentego Myszora,
uhonorowanej w 2017 roku nagrodą Prezesa Rady Ministrów

Spis treści

Od autorki	7
Wprowadzenie	9
Bernarda z Lublina kompilacja tekstów hermetycznych	37

Część pierwsza

Ex Mercurio Trismegisto de divina voluntate sententiae („Antologia filozoficzna” Lubelczyka: k. 1–11)

Poli-(/heno-?) i monoteizm hermetyczny (?)	47
Bóg stwórcą świata. Świat obrazem boga	56
Bóg stwórcą człowieka	64
Hermetyczny <i>Chaosbeschreibung</i>	82
Człowiek stwórcą boga. Idolatria	87
<i>Sancta philosophia, pia philosophia</i>	91

Część druga

Ex Mercurio de potestate et sapientia dei („Antologia filozoficzna” Lubelczyka: k. 11v–30r)

Makro- i mikrokosmos. Dialog I	100
Bóg i ruch. Dialog II	111
Kreacja świata — kosmogonia hermetyczna. Dialog III	118

Bóg i jego mieszalnik. Dialog IV	121	
Panteizm (?). Dialog V	128	
Dobro i zło. Dialog VI	133	
<i>Ignorare deum</i> — ἀγνοῦσα. Dialog VII	137	
Nieśmiertelność. Dialog VIII	139	
<i>Sensus i intelligentia</i> . Dialog IX	142	
Klucz do relacji między bytami. Dialog X	147	
Porządek wszechrzeczy. Dialog XI	157	
Umysł. Dialog XII	165	
Palingeneza. Dialog XIII i hymn hermetyczny	175	
Natura wszechrzeczy. Dialog XIV	187	
Dialogi hermetyczne narzędziem argumentacji. Polemika Jakuba Górskiego		192

Wnioski	203	
Wykaz skrótów — teksty źródłowe, edycje, słowniki		209
Bibliografia	211	

Aneksy

Aneks I

Excerpta hermetyczne u Lubelczyka (z greckimi i koptyjskimi ekwiwalentami)

<i>Ex Mercurio Trismegisto de divina voluntate sententiae</i>	iii
<i>Ex Mercurio de potestate et sapientia dei</i>	ix
Apokalipsa hermetyczna	xlix
Hymny hermetyczne	lii

Aneks II

Ad Magnificum Dominum Stanislavm Miskovski *Castellanum Sendomiriensem et Capitaneum Cracouiensem* *Iacobi Gorscij Mercurius siue de Trinitate* *contra Gregorium Bresinensem* lvii

Od autorki

Niniejsza monografia, a wcześniej rozprawa doktorska, nie ujrzałaby światła dziennego, gdyby nie grono Osób, od których uzyskałam wsparcie merytoryczne (i nie tylko) oraz doświadczyłam życzliwości. Składam więc w tym miejscu wyrazy głębokiego szacunku i podziękowania Recenzentom: dr hab. Annie Kucz, prof. UŚ, prof. zw. dr. hab. Marianowi Szarmachowi, dr hab. Teresie Szostek, prof. UW, za trud włożony w dokładną analizę treści dysertacji i za cenne uwagi merytoryczne (za wszelkie zauważone przez Czytelnika mankamenty biorę odpowiedzialność i proszę o wybaczenie); Władzy Wydziału: Prodziekanowi dr. hab. Tomaszowi Sapocie, prof. UŚ, oraz Kierownikom Katedry Filologii Klasycznej: dr. hab. Tadeuszowi Aleksandrowiczowi, prof. UŚ, prof. zw. dr. hab. Przemysławowi Marciniakowi, dr hab. Annie Kucz, prof. UŚ. Wyrazy szacunku i wdzięczności niechaj przyjmą zawsze życzliwi prof. zw. dr. hab. Krystyna Heska-Kwaśniewicz, ks. prof. zw. dr. hab. Jerzy Myszor i dr hab. Rafał Borysławski.

Słowa wdzięczności składam również wszystkim moim Wykładowcom oraz Koleżankom i Kolegom z Katedry Filologii Klasycznej w Katowicach, z których strony mogłam liczyć na życzliwą pomoc — w tym dr. hab. Janowi Kucharskiemu oraz będącemu mi zawsze naukową i koleżeńską podporą dr. Przemysławowi Piwowarczykowi — jak i bliskim Koleżankom ze studiów: dr Ewie Kurek i Marcie Miroszewskiej, które we mnie nie zwątpiły.

Podziękowania z mej strony niech przyjmą także Pracownicy administracji Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach: Ola Kuwak, Agnieszka Maroszek, Diana Pasek, Barbara i Krzysztof Rozwadowscy, Krzysztof Jawór oraz Joanna Raś — ratujący mnie wielokrotnie z szeroko pojętej opresji —

jak i Personel Lektorium Klasycznego w osobie Pani Wandy Strykowskiej oraz Biblioteki Teologicznej UŚ pod kierownictwem dr Bogumiły Warząchowskiej.

Bardzo dziękuję Annie Piwowarczyk (redakcja), dr Edycie Gryksie (korekta) oraz — niezwykle rzetelnemu i życzliwemu Grafikowi — Paulinie Dubiel (szata graficzna książki, skład), które zadbały o efekt końcowy, jakim jest niniejsza pozycja wydawnicza, jak i Władzy Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego: Beacie Klycie i Oldze Nowak, za okazywaną życzliwość i pomoc.

Szczególne, osobne podziękowania kieruję w stronę mojego Mistrza — śp. księdza profesora Wincentego Myszora, wspianego Człowieka i Promotora mojej rozprawy doktorskiej (jak i niegdyś pracy magisterskiej), oraz w stronę mojego Dziadka, jak i Osoby, która zawsze była mi ostoją i motywacją — mojej śp. Babci.

Wprowadzenie

W 1460 roku z Macedonii do Florencji przybywa mnich, Leonardo da Pistoia, mając ze sobą greckie manuskrypty. Zawierają one pisma, które odegrają ważną rolę w myśli renesansowej, bez których nie można już mówić o filozofii odrodzenia i które zapisały się na kartach historii myśli europejskiej. Pisma są na tyle intrygujące, że w roku 1463 Kosma Medyceusz nakazuje tłumaczowi i komentatorowi dzieł platońskich, którym był Marsilio Ficino, przerwanie pracy nad bieżącym przekładem i skupienie się na szybkim przetłumaczeniu na łacinę otrzymanych z Macedonii traktatów. Ficino dokonał translacji w ciągu kilku miesięcy (kwiecień 1463 rok), kiedy Kosma Medyceusz jeszcze żył (zmarł w 1464 roku), po czym powrócił do pozostawionego tłumaczenia tekstów Platona. Pomimo że Ficino nie miał zamiaru wydawać przetłumaczonych naprędce macedońskich tekstów, za sprawą dwóch humanistów: Gherarda de Lisa i Francesca Rolandella ujrzały one jednak światło dzienne 18 grudnia 1471 roku w postaci nieautoryzowanej edycji¹.

1 Więcej na ten temat zob.: *Mercurii Trismegisti Pimander sive de potestate et sapientia dei*. Ed. M. CAMPANELLI. Torino 2011 oraz: *Butchering the Corpus Hermeticum: Breaking News on Ficino's Pimander*. W: <http://wouterjhanegraaff.blogspot.com/2013/11/butchering-corpus-hermeticum-breaking.html> [dostęp: 9.05.2014], gdzie profesor Hanegraaff — autorytet w dziedzinie historii filozofii hermetycznej — wysuwa niebezzasadny wniosek: „(...) even the most reliable version of Ficino's *Pimander* turns out to have been quite different from what we find in the Greek manuscript that had been brought to Florence by Leonardo da Pistoia (p. CCL). But what really messed up things for the thrice-greatest was the famous 1471 edition. In the wake of that disaster, and as the number of editions increased, the original meaning of the *Corpus Hermeticum* was bound to get buried under an ever-expanding number of mistranslations, misinterpretations, and well-meaning but counterproductive emendations. Hence, what we have is a lively Renaissance *discourse* about Hermes, but no Hermetic Tradition”.

W ten sposób rok 1471 uznać można za moment wskrzeszenia „mądrości egipskiej” — h e r m e t y z m u .

Praca niniejsza to studium przypadków wykorzystania starożytnych tekstów hermetyzmu wyższego² w okresie odrodzenia literatury hermetycznej. Tytułowy podział natomiast na *Hermetica* średniowieczne i renesansowe związany jest z dwoma czynnikami: po pierwsze, z najważniejszymi tekstami hermetyzmu, *Asclepius*³ i *Corpus Hermeticum*⁴, które w danym przedziale

2 Hermetyzm „wyższy” obejmuje teksty hermetyczne natury religijno-filozoficznej, są to: łaciński traktat *Asclepius*, siedemnaście traktatów/dialogów stanowiących zbiór o nazwie *Corpus Hermeticum*, czterdzieści tekstów i fragmentów hermetycznych w *Antologii* Stobajosa, trzy teksty w szóstym kodeksie Biblioteki z Nag Hammadi, *Definicje* z Armenii (*Armenian Hermetic Definitions*) oraz tzw. fragmenty wiedeńskie (*Vienna fragments*). Hermetyzm „niższy” stanowią teksty o treści magicznej, alchemicznej, astrologicznej, w których głównym wyznacznikiem ich przynależności do pism hermetycznych jest występowanie postaci Hermesa Trismegistosa (również jako np.: *Hermes Mercurius Trismegistus*). Polskie nazewnictwo dotyczące podziału hermetyzmu: hermetyzm wyższy, hermetyzm niższy występuje (najprawdopodobniej po raz pierwszy) w tekstach Tadeusza Zielińskiego (zob.: T. ZIELIŃSKI: *Hermes Trzykroć-Wielki (Hermes Trismegistos). Studium z cyklu: współzawodnicy chrześcijaństwa*. Zamość 1921). Podział literatury hermetycznej przedstawiony został również (mniej więcej w tym samym czasie co podział hermetyzmu Zielińskiego) przez Waltera Scotta (w: W. SCOTT: *Hermetica. The ancient Greek and Latin writings which contain religious or philosophic teachings ascribed to Hermes Trismegistus*. T. I: *Introduction, Texts and Translation*. Boston 1985, [1924¹]), który wprowadza pojęcia: ‘religious’, ‘philosophic’ *Hermetica* (w stosunku do hermetyzmu wyższego) oraz ‘occult arts and sciences’ (dla hermetyzmu niższego). Bardzo ważną postacią, która miała wpływ na nazewnictwo podziału literatury hermetycznej jest również André-Jean Festugière i jego: ‘hermétisme savant’ (w odniesieniu do hermetyzmu wyższego) oraz ‘hermétisme populaire’ (sc. hermetyzm popularny, niższy) — zob.: A.-J. FESTUGIÈRE: *La Révélation d’Hermès Trismégiste*. T. I: *L’Astrologie et les Sciences Occultes*. Paris 1950.

3 *Asclepius* najprawdopodobniej został napisany w drugiej połowie III wieku n.e. w języku greckim (zachował się fragmentarycznie w greckich cytacjach u Laktancjusza w *Divinae institutiones*, jak i u Cyryla Aleksandryjskiego w *Contra Julianum*, Jana Stobajosa w *Anthologium*, Jana Lydosa w *De mensibus*), w całości dotarł do nas jedynie w wersji łacińskiej, datowanej na IV wiek n.e., oraz częściowo w wersji koptyjskiej, która w porównaniu z greckimi fragmentami wydaje się bliższa oryginałowi niż znana wersja łacińska. Traktat przypisywano Apulejuszowi z Madaury, ponieważ wersja łacińska *Asclepiusa* znajduje się pośród manuskryptów zawierających pisma filozoficzne Apulejusza (zob.: *Manuskrypty pism filozoficznych Apulejusza*. W: APULEJUSZ Z MADAURY: *O bogu Sokratesa; O Platonie i jego nauce; O świecie* oraz PSEUDO-APULEJUSZ: *Asklepiusz, czyli rozmowa z Hermesem Trismegistosem*. Przekł., kom., wstęp K. PAWŁOWSKI. Warszawa 2002, s. CXXI—CXXLII), ponadto uważano, że niektóre fragmenty traktatu (np. dotyczące idolatrii) napisał właśnie Apulejusz. Obecnie jednak, po analizie merytorycznej, sądzi się, że tekst ten wyszedł spod ręki innego, nieznanego autora.

4 *Corpus Hermeticum* jest tytułem odnoszącym się do siedemnastu starogreckich traktatów/dialogów przypisywanych Hermesowi Trismegistosowi, napisanych między I i III wiekiem n.e. przez nieznaną autorów. W jeden korpus pisma scalone zostały między III a XI wiekiem (w XI wieku uczony bizantyński — Michał Psellos — posiadał już cały zbiór traktatów; od XII wie-

czasowym miały wpływ na ówczesną literaturę (*Asclepius*⁵ w średniowieczu⁶, *Corpus Hermeticum* w renesansie⁷), a których *excerpta* występują również w badanych przeze mnie tekstach, po drugie, z wyróżnionym przeze mnie w opracowaniu autorem, „tworzącym na pograniczu dwu epok (...), w przededniu bujnego rozkwitu humanizmu i reformacji”⁸, który zainteresował mnie swoją, bliżej dotąd niepoznaną, pracą.

Ezoteryczny fenomen, jakim jest hermetyzm, ma swoje źródło w starożytności, sięgając proveniencją do ziemi egipskiej, kiedy ptolemejska Aleksandria była kulturą stolicą świata hellenistycznego oraz tygłem skupiającym ludność egipską, grecką, żydowską i rzymską⁹. Właśnie w tej wielokulturowej części świata nieznanymi autorzy stworzyli teksty nazywane dziś „literaturą hermetyczną”, albo po prostu *Hermetica*, która to nazwa stała się odpowiednikiem odrębnego gatunku literackiego, którego wyznacznikiem jest postać Hermesa

ku do roku 1460 uznawano greckie traktaty za zaginione). Tytuł nadany przez Marsilia Ficina odnalezionym i przetłumaczonym w XV wieku czterem traktatom hermetycznym ze zbioru *Corpus Hermeticum* to *Liber de Potestate et Sapientia Dei* (vel *Pimander/Pymander*, będący jednocześnie tytułem pierwszego dialogu korpusu (zgodnie z grecką tytułaturą)). Liczba traktatów ulegała z biegiem czasu zwiększeniu pod wpływem kolejnych edycji tekstu. Wiemy na przykład, że Lodovico Lazzarelli był autorem trzyczęściowego manuskryptu, datowanego na rok 1482, zawierającego *Pimandra* Ficina (traktaty hermetyczne I—XIV), *Asclepiusa* oraz nieznanego dotąd, odkryte i przetłumaczone przez samego Lazzarellego, trzy końcowe traktaty hermetyczne (XVI—XVIII) — wydane w 1507 roku przez Symphorien Champiera.

5 Jak można zaobserwować u autorów przytaczających fragmenty traktatu *Asclepius*, występował on w okresie średniowiecza również pod innymi tytułami. Starogrecki, oryginalny tytuł, zachował się m.in. u Laktancjusza: *Λόγος Τέλειος* (i.e. *Sermo Perfectus*); *Liber de divinitate*, *Liber de natura divina*, *Liber de divinis* (u Rogera Bacona); *De natura deorum*, *De distinctione deorum et causarum*, *De natura dei et veneratione*, *De hlera/Dehlera ad Asclepium* [‘hlera’ to błędna transliteracja greckiego *Ἱερά*, czyli *hiera*], *De causis* (u Alberta Wielkiego); *De verbo aeterno* (u Tomasza Bradwardina); *De Deo deorum* (u Bertolda z Moosburg). Zob.: *Dictionary of Gnosis and Western Esotericism*. Ed. W.J. HANEGRAAFF. Leiden 2006, s. 506—509. W 1471 roku w komentarzu Ficina do przekładu dialogów hermetycznych tłumacz podaje tytuł: *Asclepius*.

6 Należy nadmienić, że w średniowieczu zaczęły pojawiać się również tzw. *pseudohermetica* (np.: *Liber viginti quattuor philosophorum* z drugiej połowy XII wieku i *Liber de sex rerum principiis* również z XII wieku), czyli teksty hermetyczne powstałe już w średniowieczu, a nie, jak *Asclepius*, w starożytności, i które także były cytowane przez ówczesnych autorów, jak Alan z Lille czy Hildegarda z Bingen.

7 Zob.: A. FAIVRE: „Hermetic Literature IV: Renaissance-Present”. W: *Dictionary of Gnosis...*, s. 533—537; F. YATES: *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*. London 1964; E. GARIN: *Ermetismo del Rinascimento*. Rome 1988; R. VAN DEN BROEK: *Gnosis and Hermeticism from Antiquity to Modern Times*. New York 1998.

8 „I. Epoka i układ społeczny”. W: BIERNAT Z LUBLINA: *Wybór pism*. Oprac. J. ZIOMEK. Wrocław 2004, s. V.

9 Szacuje się, że teksty hermetyczne powstawały w Egipcie między III wiekiem p.n.e. (biorąc pod uwagę teksty hermetyzmu niższego) a III/IV wiekiem n.e.

Trzykroć Największego (Hermes Trismegistos) z jego filozofią (/religią?) — hermetyzmem.

Kim był Hermes Trismegistos? „Gdyby takie pytanie zadać jednemu z autorów traktatów hermetycznych” — według Waltera Scotta, badacza hermetyzmu — „ten odpowiedziałby zapewne, że Trismegistos to człowiek jak ty i ja. Człowiek, który żył w Egipcie bardzo dawno temu, w czasach króla Ammona. Był on jednak tym człowiekiem, który osiągnął gnozę (czyli wiedzę, która jednoczy z bogiem). Był on pierwszym i największym nauczycielem gnozy. Zmarł, podobnie jak umierają inni ludzie. Po śmierci stał się bogiem, niczym ty i ja po śmierci, jeśli osiągniemy gnozę”¹⁰.

Obecnie Trismegistosa uważa się za ojca nurtu zwanego hermetyzmem, za hipotetycznego autora tekstów hermetycznych, ojca filozofów, proroka, maga, a nawet boga. To postać, chociaż tak naprawdę nieistniejąca, mająca jednak wpływ na historię myśli, począwszy od starożytności po czasy nam współczesne. Jeszcze dzisiaj można zobaczyć jego wizerunek na posadzce katedry w Sienie z okresu włoskiego *quattrocenta* (1488 rok): pod postacią wysokiego, brodatego starca z mitrą na głowie, ubranego w długą suknię i płaszcz, Trismegistos jest usytuowany na środku całej kompozycji, mając pod stopami inskrypcję: *Hermes Mercurius Trismegistus Contemporaneus Moysi*. Prawą ręką przekazuje człowiekowi ze Wschodu (z brodą i, charakterystycznym dla ludności tej części świata, turbanem na głowie) otwartą księgę, na stronicach której widnieje napis: *Suscipite, o, litteras et leges, Aegyptii*. Egipcjanin, który otrzymuje tę księgę, robi krok do przodu i pochyla się w stronę Trismegistosa w geście okazywania szacunku. Tuż za Egipcjaninem znajduje się bardzo tajemnicza i intrygująca postać — człowiek wyprostowany, bez brody, w ubraniu renesansowego humanisty (?), z głową przykrytą kapturem. Pełni on funkcję obserwatora i świadka wydarzenia. Lewą ręką Trismegistos dotyka tabliczki opartej na dwóch skrzydlatych Sfinksach, na której widzimy napis będący parafrazą fragmentu jednego z pism hermetycznych: *Deus omnium creator secundum deum fecit visibilem et hunc fecit primum et solum, quo oblectatus est et valde amavit proprium filium qui appellatur sanctum verbum*¹¹.

10 „If one of Hermetic writers had been asked that question, he would, I think, have answered in some such way as this: ‘Hermes was a man like you and me — a man who live in Egypt a very long time ago, in the time of King Ammon. But he was a man who attained to *gnosis* (that is to say, knowledge of God, but a kind of »knowledge« that involves union with God); and he was the first and greatest teacher of *gnosis*. He died, as other men die; and after death he became a god — just as you and I also, if *we* attain to *gnosis*, will become gods after our death’”. SCOTT I, s. 6.

11 Por.: *Ascl.* 8: dominus et omnium conformator, quem recte dicimus deum, quom a se secundum fecerit, qui uideri et sentiri possit (...) quoniam ergo hunc fecit ex se primum et a se

Hermes Trismegistos we wnętrzu świątyni: współczesny Mojżesowi (*Contemporaneus Moysi*), pogański prorok chrześcijańskiego objawienia, jego przydomek świadczy o wyjątkowości, wielkości tej postaci i jednocześnie miejscu jej „narodzin”. Powszechnie przyjmuje się, że postać Trismegistosa zrodziła się z utożsamienia greckiego Hermesa z egipskim bogiem Totem. W świecie grecko-rzymskim Hermes Trismegistos uznawany był za egipskiego mędrca z odległej starożytności, którego wiedza o świecie tak materialnym, jak i duchowym i ich wzajemnych relacjach stanowiła pomoc w osiągnięciu kontroli nad zmiennymi kolejami losu oraz w doprowadzeniu duszy do stanu harmonii¹².

Pomimo ewidentnych związków Trismegistosa z kulturą grecką, ze względu na brzmienie imienia, jego postać była w rzeczywistości silnie zakorzeniona w religii starożytnego Egiptu¹³, o czym świadczą m.in. forma jego przydomka stanowiąca językową kalkę egipskiego przydomka Tota¹⁴ oraz tożsame funkcje boga greckiego i egipskiego¹⁵, których zespolenie nastąpiło w okresie

secundum uisusque ei pulcher, utpote qui sit omnium bonitate plenissimus, amavit eum ut diuinitatis partum suae. NF II, s. 304—305.

12 Por.: *Dictionary of Gnosis...*, s. 476.

13 Zgoła inną genezę postaci Trismegistosa przedstawia Tadeusz Zieliński w: *Hermes Trzykroć-Wielki (Hermes Trismegistos)...*, *passim* oraz w: *Religia Cesarstwa Rzymskiego*. Toruń 1999, s. 359—414, gdzie powołuje się na arkadyjską proveniencję hermetyzmu, analizując poszczególne etapy kształtowania się filozofii/religii hermetycznej na podstawie tzw. hermetycznej trójcy światotwórczej. Por.: R. BUGAJ: *Hermetyzm*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1991, s. 12—28; A. SOWIŃSKA: *The Origins of Hermes Trismegistos and his Philosophy. The Theory of Tadeusz Zieliński*. „Scripta Classica” 7, 2010, s. 85—89.

14 „(...) pourquoi l'épithète de Trismégiste, « trois fois très grand » (τρισμέγιστος)? C'est là en quelque sorte une contamination du superlatif grec μέγιστος, dont l'application à un dieu est tout à fait commune en Égypte, et du superlatif égyptien par répétition du positif, soit, ici, « grand grand » (ég. âa âa), en grec μέγας μέγας ou μέγας και μέγας. Or, dès le temps de Ptolémée IV Philopator (221—205), on voit ce superlatif égyptien traduit en grec — précisément à propos d'Hermès — par le superlatif grec trois fois énoncé : μέγιστος και μέγιστος και μέγιστος : il suffisait de remplacer cette répétition par le simple préfixe τρις- (trois fois) et l'on obtenait τρισμέγιστος, « le trois fois très grand ». A.-J. FESTUGIÈRE : *La Révélation d'Hermes Trismegiste*. T. I..., s. 73; por.: J. Zandee: „Quaegebeur weist in seiner hervorragenden und gut dokumentierten Studie auf folgende ägyptische Epitheta des Thot hin: p3^c 3 p3^c 3 p3^c 3^c 3^c 3^c 3^c 3^c 3^c 3^c (= groß, groß, groß), worin also dreimal ein ägyptisches Wort für 'groß' vorkommt. Das letzte Epitheton mit einem anderen Wort (als viertem Glied) für 'groß' (wr) trifft den Ausdruck Trismegistos am besten. Die bis zu dreimalige Wiederholung hat die Bedeutung eines Superlativs. Ägyptische Ausdrücke für 'groß' (° 3, wr) können aber auch 'alt' bedeuten. Megistos würde sich auf Thot als den Urgott beziehen”. J. ZANDEE: *Der Hermetismus und das alte Ägypten*. W: *Die Hermetische Gnosis im Lauf der Jahrhunderte*. Hrsg. G. QUI-SPEL. Birnbach 2000, s. 99; Appendix: „Epithets of Thoth”. W: P. BOYLAN: *Thoth. The Hermes of Egypt. A study of some aspects of theological thought in ancient Egypt*. Oxford 1922, s. 182.

15 Zob.: P. BOYLAN: *Thoth. The Hermes of Egypt...*

hellenistycznym¹⁶. Kontrakcja dwóch bóstw zaowocowała powstaniem ruchu religijno-mistyczno-filozoficznego stanowiącego niegdyś przeciwwagę chrześcijaństwa. Bezsprzecznym wydaje się fakt narodzin hermetyzmu na ziemi aleksandryjskiej w Egipcie, na co wskazuje zespół religijnych i filozoficznych elementów tak egipskich, jak greckich i rzymskich czy też żydowskich. Hermetyzm był jednym z bardziej interesujących religijnych/filozoficznych fenomenów, który ukształtował się w ówczesnym aleksandryjskim tyglu kulturowym. Był „produktem” wielokulturowego społeczeństwa Egiptu czasów grecko-rzymskich, które zespoliło w jedno tradycje religijne i językowe Greków, Egipcjan i Rzymian, co jest widoczne w tekstach hermetycznych, które wydają się być tzw. misterium literackim: zawarte w nich objawienie jest najwyższą gnozą, wiedzą zapewniającą zbawienie, a sam fakt zrozumienia i przyswojenia sobie mądrości hermetycznej stanowi swego rodzaju inicjację¹⁷.

16 „Les Grecs donnèrent le nom d'Hermès à un dieu égyptien, Thoth, originellement un dieu local, adoré à Khmonou (aujourd'hui Achmounein) en Moyenne Égypte, dont les Grecs firent < la ville d'Hermès >, Hermopolis, qu'on appelait la Grand pour la distinguer d'une autre Hermopolis dans le Delta”. A.-J. FESTUGIÈRE: *La Révélation d'Hermès Trismégiste*. T. I..., s. 67. Por.: R. VAN DEN BROEK : 1. *Thot and Hermes*, 2. *Hermes Trismegistus*, 3. *The Genealogy of Hermes*. W: *Dictionary of Gnosis...*, s. 474—477; G. FOWDEN: *The Egyptian Hermes. A Historical approach to the late pagan mind*. Princeton 1993, s. 22—31.

17 Nie ma wśród naukowców jednomyślności co do kwestii istnienia ewentualnego zgrupowania/bractwa *vel* loży hermetycznej. Niektórzy badacze twierdzą, że hermetyzm z jego rytami, liturgią tworzył bractwo religijne *sensu stricto*. Inni wręcz przeciwnie: Festugière, na przykład, raczej odrzucał istnienie jakichkolwiek wspólnot hermetycznych. Stwierdzał, że dwóch przeciwstawnych doktryn zawartych w pismach hermetycznych (teologii optymistycznej i pesymistycznej) nie można połączyć ideą jednego bractwa, które skupia ludzi z rozmysłem wybierających jeden system myślenia i życia. Nie ma mowy o duchowieństwie ani hierarchicznej organizacji. Istnieją tylko dwie klasy: jednostki słuchające słowa i odrzucające (zob.: M. ELIADE: *Historia wierzeń i idei religijnych*. T. III: *Od Mahometa do wieku Reform*. Tłum. A. KURYŚ. Warszawa 1995, s. 196; A.-J. FESTUGIÈRE: *Hermétisme et Mystique païenne*. Paris 1967, s. 38). Z drugiej strony jednak, zgodnie z tezą, że społeczność religijna musi mieć chociaż minimalny wspólny zasób wyznawanych idei, nawet jeśli chodzi tylko o podążanie za naukami jednego nauczyciela, istnienie hermetycznych społeczności, które kierowały się tym założeniem (podobnie jak szkoły filozoficzne praktykujące religijne rytury ku czci założyciela, przyswajające i przekazujące jego nauczanie) wydaje się wielce prawdopodobne. Ponadto same traktaty hermetyczne pozwalają przypuszczać, że istniały zamknięte grupy, w których dokonywała się inicjacja — jak twierdzi Mircea Eliade — podobna do inicjacji tantryków i alchemików. W wielu przypadkach podczas czytania pism hermetycznych można wyczuć specyficzny klimat rytualny: zbieranie się uczniów w sanktuarium, przestrzeganie reguł milczenia i tajemnicy objawionej im mądrości (zob.: M. ELIADE: *Historia wierzeń i idei religijnych*. T. III..., s. 196; A.-J. FESTUGIÈRE: *Hermétisme...*, s. 38). Hymny i modlitwy występujące w tekstach hermetycznych: hymn w *CHI* i w traktacie *Asclepius*, czwarta pieśń tajemniczego hymnu w *CH XIII*, *Dyskurs o Ogdoadzie i Enneadzie* i *Modlitwa dziękczynna* dają argumenty przeważające na korzyść występowania hermetycznych wspólnot. Szczególnie odkrycie w 1945 roku wraz z innymi tekstami z Nag Hammadi hermetycznego *Dyskursu...* było

Na okładce: fragment posadzki katedry w Sienie.

Źródło: domena publiczna.

Redakcja

Anna Piwowarczyk

Korekta

Edyta Gryksa

Projekt okładki, stron działowych,
układu typograficznego oraz łamanie

Paulina Dubiel

Copyright © 2018 by

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-226-3360-1

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-3361-8

(wersja elektroniczna)

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

www.wydawnictwo.us.edu.pl

e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Liczba arkuszy drukarskich: 19,0. Liczba arkuszy wydawniczych 22,5.

Cena 24 zł (+ VAT). Publikację wydrukowano na papierze Alto 90 g/m².

Do składu użyto kroju pisma Karmina (autorstwa Veroniki Burian & José Scaglione-
go / TypeTogether) oraz Essay Text (autorstwa Stefana Ellmera / TypeTogether).

Druk i oprawę wykonano w drukarni: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.”, Sp.K.

(ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław)